

Enyedi Zsolt

AZ ILLIBERÁLIS STRATÉGIA ÉS A FELSŐOKTATÁS

AZ AMERIKAI KONTEXTUS

A felsőoktatás és kutatáspolitikai területén alkalmazott illiberális eszköztárát és módszereket érdemes nemzetközi összehasonlításban tárgyalni. Számos európai országban éri manapság brutális kihívás a felsőoktatás autonómiáját. Szerbiában az egyetemi dolgozók kutatási lehetőségektől való elzárása van napirenden. Törökországban a politizáló egyetemi oktatók nemcsak állásukat, hanem szabadságukat is elveszíthetik. Szlovákiában elsősorban a kulturális élet területén zajlik tisztogatás. Hollandiában a külföldi diákok és az angol nyelvű képzések drasztikus visszaszorítását igyekezett elérni a Szabadságpárt által dominált kormány.

A legkézenfekvőbb referenciapontot az Egyesült Államok szolgáltatja. Amerikában az egyetemek jobboldali kritikájának sok évtizedes múltja van. A McCarthy időszakban a kultúra mellett az akadémiai szférát is vegzálták. De mivel az egyetemen belüli politikai klíma akkori-
ban még nem tért el radikálisan az országos politikai klímától, és miután a választási kampányok jelentős részben gazdasági és külpolitikai, nem pedig kulturális kérdések körül forogtak, a felsőoktatással kapcsolatos konfliktusok nem váltak a politika központi elemeivé. Az elmúlt évtizedekben azonban az egyetemek világa egyértelműbben baloldali identitásúvá vált, kiváltva az egyre hevesebb jobboldali kritikát. Ez a változás összefüggött a nagypolitika átalakulásával, amelynek keretében a gazdasági konfliktusok helyébe kulturális ellentétek léptek.

Az elmúlt hónapok eseményei különös erővel mutatták meg, hogy mára milyen mélyé vált a jobboldal és az egyetemi szféra ellentéte. Az Egyesült Államok – amúgy Ivy League egyetemen végzett – elnöke és alelnöke 2025 elején frontális támadást indított a kutatók és az egyetemek ellen. Büntető pénzmegvonás, a belső működésbe való közvetlen beavatkozás, diákok és tanárok kitoloncolása, kirúgásuk követelése, médiahadjárat, a kutatások cenzúrázása, valamint az akkreditációs rendszer átpolitizálása egyaránt napirenden van. Az akadémiai szférát

ellenségnek bélyegezték, és csak kirívóan megalázó gesztusok esetén ígértek megbocsátást.¹

A fenti példákkal szemben Magyarországon kevésbé nyílt a harc, és számos támadási forma hiányzik vagy kevésbé alkalmazott. Nem indult, eddig legalábbis, olyan központi kampány, amely az egyetemi szektor egészét ítélné el, az oktatókat és kutatókat általában a jövő generációk megrontóiként bélyegezné meg. Ugyancsak ritkák a konkrét egyetemi tanárok vagy kutatók ellen folyó nagyobb szabású hadjáratok. 2010-ben indult ugyan filozófusok ellen jogi következményekkel fenyegető lejáratozó kampány, és később is akadtak példák egyes ellenzékiek minősített kutatók elleni sajtótámadásokra, de az érintettek ezeknek a kampányoknak inkább eszközei, mint céljai voltak.² A kutatásfinanszírozás ideológiai pályája lejt,

de lejtethetne akár jobban is, a kézivezérléses beavatkozások célja inkább a hívek és kliensek segítése, mint a demokratikus gondolkodás szankcionálása.³

Az akkreditációs hatóság függetlensége nem rendezett, de nemigen láttunk példát politikai bunkósbotként való használatára.⁴ A kutatóknak nem kell ideológiai tételeket visszhangozniuk, és általában nincsenek tiltott témák és szavak sem. A nagy kivétel az utóbbi elv alól a „gender”, ennek a szónak és egyetemi fokozatnak a betiltása világbotrány, de nem torkollott az órákon folyó munka vagy a kutatás cenzúrázásába. A nemzetközi diákok és az angol nyelv ellen sincs hadjárat, sőt, komoly erőfeszítések történnek az egyetemeken ilyen szempontból történő nyitottabbá tételére.

AZ ORBÁNI POLITIKA HANGSÚLYAI

Mi van ezek helyett? Először is, zajlik az intézmények finansziális meggyengítése, zsarolhatóvá tétele. A kancellári rendszer bevezetése 2014-ben, majd az úgynevezett modellváltás is ebbe a sorba illeszthető. Az állandósult pénzügyi bizonytalanság miatt a maradék állami egyetemeken nem tudnak hosszú távon tervezni. A folyamat eredményeképpen az akadémiai

ai szabadság garanciái meggyengültek, és az egyetemek nagyrészt megszűntek a civil társadalom részeként működni. Többségük igyekszik kiszorítani a politikailag értelmezhető gesztusokat a belső nyilvánosságából, kisebbségük a kormánypropagandát segíti.

A második eszköz az intézmények közötti hierarchia manipulálása. A kritikus intézmények elesnek a forrásoktól, a kooptálható intézmények felújítási lehetőségeket és értékesebb képzési programokat kapnak. (Az új hierarchiát erősíti a Nemzeti Közszerződési Egyetem növekvő súlya a közoktatás és az államigazgatás területén.) A speciális elbánásban részesülő intézmények időnként kormányzati kampányokban is szerepet kapnak, azonban, szerintem legalábbis, a támogatást nem ezért kapják, vezetőik kormányhű közéleti gesztusai jó eséllyel elhagyhatóak lennének. A rendszer működése szempontjából valószínűleg fontosabb, hogy számos intézmény a közvagyon magánvagyonná alakításának színterévé vált. Ennek formái az állami ingatlanok közérdekű vagyonkezelő alapítványoknak való ajándékozása, az állami vállalatok részvénytársaságokká átalakítása és a NER-vállalkozókkal kötött megbízások sora. (Ahogy a Neumann János Egyetem sorsa mutatja, az ilyen szerep kiváltságot és kiszolgáltatottságot egyformán jelent.)

A harmadik, viszonylag ritkán bevetett eszköz a szellemi műhelyek átprogramozása. E tekintetben elsősorban a kulturális jellegű konzervatív intézmények voltak érintettek. A Kommentár vagy a Századvég folyóiratok például a tisztogatás első áldozatai. A rendszer működésének sajátosságát mutatja, hogy először az autonóm gondolkodású jobboldali értelmiségiek számára szűkítette be a teret.

A negyedik eszköz az egyetemi oktatók személyes kiszolgáltatottságának erősítése⁵, ami persze összefügg a magánérdek és a céges érdek megjelenésével a modellváltó egyetemeken, valamint a nem-modellváltó egyetemek elszegényedésével. Az ellenzéki gondolkodású oktatók és kutatók intézményen belüli szakmai karrierjének blokkolása kevésbé jellemző, de ehhez persze hozzátartozik, hogy az állami támogatást igénylő intézmények olyan kollégát, aki vörös posztó lehet a hatalom számára, eleve nemigen jelölnek legfelsőbb vezetői funkcióra.

Az ötödik eszközt a rendszer szolgálatára jelentkezőknek nyújtott kiemelkedő juttatások jelentik. A diákok esetében ez elsősorban az MCC csatornáin keresztül valósul meg. Ennek hatása ma még kevésbé látható, de miután az Erasmus-ösztöndíjakkal so-

kan kiszorultak, ambiciózus vagy szegény fiatalok megfelelő irányba terelésére a rendszer alkalmas lehet. A kutatók esetében ez az eszköz olyan intézetek fenntartásában nyilvánul meg, melyeknek nem kell a

nemzetközi tudományos szabályoknak megfelelően dolgozniuk, miközben anyagi elismertségük kiemelkedő.

A hatodik eszköz az egyes intézmények célzott és nyilvános megtámadása. A CEU mellett ilyen volt az SZFE esete is. Az az intézmény képez ideális célpontot, amely a kultúrharc logikájába jól beilleszthető és sajátos tulajdonságai miatt, a vele szembeni szolidaritás érzése jó eséllyel korlátozott. Ez ugyanaz a logika, aminek alapján a melegek vagy a bevándorlók is optimális kampánycélpontokat képeztek.

A hetedik, itt utolsónak említett eszköz, a jogbizonytalanság. Ennek illusztrálására visszatérnék a CEU-hoz, ami persze szélsőséges példa. 2017-ben olyan törvény született, amiből mindenki, beleértve a kormány ez ügyben megszólaló képviselőit, azt a következtetést vonta le, hogy a CEU léte jogellenessé vált. Ám a törvényt az engedélyt kiadó hatóságnak kell értelmeznie, ezért aztán a CEU még 2017-ben a hatósághoz fordult azzal az egyszerű kérdéssel, hogy teljesíti-e a törvényi feltételeket. Ennek lassan egy évtizede, a kérdést újra és újra feltettük, választ a mai napig nem kaptunk.

Milyen állam viselkedik így? Az egyik válasz az, hogy a gyenge állam. Sőt, az az intézmény, amelyik nem képes megmondani a hatalma alá tartozóknak, hogy a jogszabályokat hogyan kell értelmezni, talán nem is érdemli meg az állam elnevezést.

A másik válasz az, hogy a karkai módon elnyomó állam. Vagyis az olyan állam, amely a fenyegetettség és bizonytalanság légköre által gyakorolja hatalmát.

Összefoglalva, ami Amerikában egy brutális támadás formájában zajlik, az nálunk inkább a fokozatos kiéheztetés, felmorzsolás és a kifárasztás logikáját követte 2026 április 12-éig. Az azonosság abban áll, hogy a kritikának teret adó szellemi műhelyek meggyengítése minden illiberális vezetőnek az érdeke, a kultúrharc pedig az elitcsere fontos terepe.

AZ ILLIBERÁLIS STRATÉGIA POLITIKAI DINAMIKÁJA

Érdemes definiálni az illiberális stratégiát. A kifejezésen mindazokat a törekvéseket értem, melyeknek a célja a hatalom koncentrációja, a törzsi tabuk és el-

lenségképek köré szerveződő zárt társadalmi normák kialakítása és a semleges államot tagadó, valamely csoport világnézeti, kulturális vagy materiális érdekeit a többire ráerőltető pártos állam kiépítése.⁶ Könnyen belátható, hogy mindhárom jelenség feszültségben áll a kutatás és az oktatás szabadságával, az akadémiai szféra univerzalista és racionális normáival és az egyetemi autonómiával.

Ugyanakkor az illiberális állam kiépülése nem feltétlenül jár együtt az egyetemekkel vagy a kutatókkal szembeni látványos támadásokkal. Az ilyenfajta konfliktusok elmaradhatnak, vagy azért, mert az értelmiségi szektor hagyományosan gyenge, és eleve engedelmességre szocializált, vagy azért, mert a pragmatikus vezetőknek fontosabb dolguk is akad, mint a felsőoktatás és a tudomány belső viszonyainak alakíttatása. Annak, hogy az utóbbi években Magyarországon a tudomány és a felsőoktatás a politikai csaták terepévé vált, több oka van. A következőkben a nagypolitikai okokról, majd a politikai vezetők habitusáról szólnék néhány szót.

A nagypolitika vonatkozásában érdemes három nagyobb szakaszt megkülönböztetni. Az Orbán Viktor vezette első kormányban az antiliberalis jobboldali elfogultság markánsan megjelent ugyanolyan értelmiségpolitikai dimenziókban, mint a kitüntetések adományozása vagy a kulturális intézetek irányvonalának a kijelölése, de a felsőoktatás és a tudományos kutatás kevésbé voltak érintettek – eltekintve néhány világnézeti a kormányhoz közel álló intézmény kiemelt támogatásától.

2010 után azonban egy populistább Fidesz tért vissza a hatalomba, hozva az ezzel a felfogással tipikusan együtt járó felsőoktatás- és tudományellenességet. Ennek a második korszaknak fő jellemvonása a források kivonása volt az adott területekről.⁷

A 2010-es évtized első fele az európai jobbközép legszéléhez való igazodás jegyében telt, a referenciát a bajor Keresztényszociális Unió jelentette. Orbán Viktor ekkoriban még része volt az európai hatalmi elitnek, de már az elit populista ellenzékéhez is hozzátartozott. A kettős stratégia sikeres volt: innen begyűjtötte a pénzt, onnan a szavazatot.

Az évtized derekára azonban mindinkább láthatóvá vált ennek a stratégiának a sérülékenysége. Az európai középjobb, nagyrészt a média nyomására, egyre többet bírálta a demokrácia leépítését. Az élesedő kritikára a kormány halogatással és jogi kibúvók keresésével válaszolt. Ez sok mindenre alkalmas volt, de arra nem, hogy orientálja a közvéleményt.

Stabilabb megoldásnak bizonyult a harmadik, jelenlegi korszakra jellemző hozzáállás, aminek a lényege a nyugati kritikákra adott ideológiai alapú válasz. Ez a megközelítés a konfliktusokat a különböző

demokráciamodellek küzdelmeként keretezi. Az új, vállaltan illiberális stratégia nyíltan beavatkozó politikát hozott a felsőoktatás- és tudománypolitikában is.

Az új megközelítés először szemléletesen a 2014-es tushód

fürdői beszédben jelent meg, majd nagyobb lendületet 2015-ben kapott. Az az évi januári terrorista támadás, illetve az európai fősodornak erre adott visszafogott válasza megmutatta Orbán számára, hogy a legtöbb európai demokráciában szakadék van az elit és a szavazók jelentős csoportjai között. A következő hónapok menekülthulláma és annak európai kezelése élesen világítottak rá a lefedetlen piaci résre. A radikális jobboldali pártok ugyan már évtizedek óta képviseltek idegenellenes nézeteket, de rossz híruk megakadályozta őket abban, hogy a növekvő elégedetlenséget teljes mértékben ki tudják használni. A kormányzati tapasztalattal bíró, tekintélyesebb pártok pedig haboztak kielégíteni a radikalizálódó igényeket. Orbán nem csupán azt érezte meg jól előre, hogy idővel nőni fog a radikális pártok elfogadottsága, és lesznek keményebben fellépő mérsékelt pártok is, de azt is, hogy a változások élére állva komoly politikai tőkére tehet szert.

A következő években a Fidesz még lojális maradt pártcsaládjához, de folytatódott a demokrácia leépítése, és a nyugati kritikák is tovább erősödtek. A pávatánc egy folyamatosan vékonyodó jégen zajlott, és úgy alakult, hogy a jég végül egy felsőoktatási kérdés, a CEU ügye kapcsán szakadt be. A Lex CEU különösen kellemetlenül érintette a Néppártot. Vezetője, a CSU-ból jövő Manfred Weber, aki korábban számos esetben védte Orbánt a kritikákkal szemben, vörös vonalként határozta meg az egyetem kérdését.

Ez akkor még nem jelentett automatikusan szakítást a Fidesszel. Miután az egyetem ügye nem tűnt olyan kérdésnek, amely centrális jelentőségű lenne Orbán hatalma szempontjából, Weber bízhatott a gyors megoldásban. Amikor 2017-ben Budapestre érkezett tárgyalni, még Orbán szövetségese volt. Azonban, az új stratégiának megfelelően, Orbán Webert is és az őt követő többi bajor politikust is elutasította, és inkább a Néppárton kívüli szövetségesek keresésébe kezdett. Az egyetem ügye végül valóban vörös vonalnak bizonyult, sokak meglepetésére mindkét oldalon.

A későbbi oktatással és tudománnyal kapcsolatos konfliktusok magyarázata tehát jelentős részben a radikalizálódással magyarázható. De kellett hozzá az Orbánban meglévő érdeklődés a szellemi élet politikai szerepével kapcsolatban. Ezt az érdeklődést leginkább a nemzetközi térben tapasztalhatjuk. Orbán több értelmiségit és véleményformálót vonzott budai udvartartásába, mint Mátyás király. A teljesség igénye nélkül néhány név azok közül, akik rövidebb-hosszabb időt töltenek vagy töltöttek nálunk: Rod Dreher, Gladden Pappin, John O. Sullivan, Jeffrey Kaplan, Kevin Roberts, Tucker Carlson, Peter Boghossian, Patrick Deneen. Az Amerikában jelenleg zajló egyetemek elleni kampány egyik kulcsembere az a Christopher Rufo, aki tavaly még a Danube Institute vendégkutatója volt. Ezeknek az értelmiségieknek szerepe van az Orbán-rendszer propagandájában és diplomáciájában is. Hidat képeznek a világpolitika központjaiba is, lásd a Heritage Foundationhoz kötődő szoros kapcsolatokat.

És bár van racionális értelme a külföldi értelmiség ajnázásának, a mögötte lévő attitűd nem minden elemében instrumentális, és nem kizárólag a tábor építéséről szól. Orbán Viktor örömmel folytat eszmecserét a baloldali Bernard-Henry Lévy-vel is.⁸ Orbán Balázs könyvét mostanában a liberális Iván Krastev reklámozza.⁹

Az autokratizálás máshol másképp zajlik. Vučićnak, Ficónak, Kaczyńskinak, Babiśnak, Salvini-nek és társaiknak nem jutna eszükbe milliárdokat fektetni nemzetközi értelmiségi holdudvarba. Ahhoz, hogy a diplomácia ilyen fajtája kialakuljon, kell egyfajta értelmiségi ambíció. Orbán Viktor, az oxfordi Pembroke College egykori diákja, talán többre értékeli a sportot, mint a felsőoktatást és a tudományt, de azért lát az utóbbiakban annyi fantáziát, hogy újra és újra megpróbálja politikailag hasznosítani. A hatalmi ambíciók és az ideológiai térfoglalás szándéka mellett a vezetői habitus is olyan, hogy biztosak lehetünk benne, hogy a felsőoktatás és a tudomány a továbbiakban is része marad a politikai játszmáknak.

A nemzetközi térben elköltött pénzekből talán felépíthető lett volna egy megfelelő intézményekkel bíró, versenyképesebb hazai szellemi holdudvar is. Orbán azonban, úgy tűnik, nem talált elég, számá-

ra hiteles kormányhű értelmiségit, akikre ekkora összegeket rá akart volna bízni. Továbbá az elmúlt években a figyelme inkább a globális szinten zajló kultúrharcra összpontosult. Ennek a harcnak a keretében célja a kulturális liberalizmus ellenpólusának kialakítása volt. Így lett az erdélyi szabadelvű ellen-ség és a román szélsőjobboldali szövetséges.

Írásomban három korszakkal foglalkoztam. A negyedik szakasz, ha lesz, a hazai viszonyok további radikálisabb átalakítását fogja elhozni. Ennek a szakasznak már elkerülhetetlenül részei lesznek a fentebb tárgyalt eddig hiányzó módszerek is.

JEGYZETEK

1. Érdemes megjegyezni, hogy Amerikában a progresszív mozgalmak legradikálisabb frakciói valóban gyökeret vertek az egyetemi szférában, a velük szemben fellépőkkel pedig gyakran méltánytalanul bántak el.
2. Egyedül Fleck Zoltán eltávolításának kormánytagok általi követelése mutatott túl ezen a kereten.
3. Ugyanakkor a rendszerrel szemben leginkább kritikus tudományterületek kizárása a HUN-REN szervezeti kereteiből a tudományos közéletbe való pártos beavatkozásként értékelhető.
4. Ahogy arra Kenesei István elemzései rámutatnak, a kormány egyszerűen kihagyja a MAB-ot a politikailag érzékeny kérdések eldöntéséből, amivel egyben alá is ássa az akkreditációs hatóság súlyát.
5. Kb. tucatnyi egyetemi oktató és tudományos kutató esetében az elbocsátások mögött politikai okok sejlenek fel. Az autokráciák univerzumában ez kis szám, de elrettentő ereje nyilván nem elhanyagolható. Az alapítványi egyetemeken széles körben gyakorolt, a szókásjoghoz képest korai nyugdíjazás további fenyegetést jelent.
6. Részletesebben: ENYEDI Zsolt, *Concept and Varieties of Illiberalism, Politics and Governance*, 2024.12, Article 8521., <https://doi.org/10.17645/pag.8521>
7. A kivont pénz egy része később az újonnan megalapított kormánypárti kutatóintézetekhez került.
8. Bernard-Henry Lévy, 'How an Anti-totalitarian Militant Discovered Ultrationalism. After 30 years, I spoke with Viktor Orbán again' *The Atlantic* (13 May 2019).
9. <https://www.amazon.de/-/en/Hussar-Cut-Hungarian-Strategy-Connectivity/dp/9636440522>